

ИЗВЕШТАЈ

о оцени докторске дисертације

„Исповједни дискурс и роман позног модернизма (Иво Андрић, *Проклета авлија*; Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*; Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*; Борислав Пекић, *Ходочашће Арсенија Његована*)” мср Јелене Н. Тодоровић

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

Кликните да бисте почели унос текста.

1. Датум и орган који је именовao комисију

1. Датум и орган који је именовao комисију

20. април 2022; Научно наставно веће Филолошког факултета у Београду;

2. Састав комисије са назнаком имена и презимена сваког члана, звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање, датума избора у звање и назив факултета, установе у којој је члан комисије запослен:

1. др Михајло Пантић, редовни професор, наука о књижевности, српска књижевност, 25. новембар 2009, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима, ментор;

2. др Мина Ђурић, доцент, наука о књижевности, српска књижевност, 27. март 2018, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима, члан Комисије;

3. др Марко Аврамовић, научни сарадник, српска књижевност, 10. јун 2020, Институт за књижевност и уметност, члан Комисије.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Кликните да бисте почели унос текста.

1. Име, име једног родитеља, презиме:
мр Јелена, Недо, Тодоровић
2. Датум рођења, општина, република:
14. септембар 1988, Травник, Босна и Херцеговина

3. Датум одбране, место и назив магистарске тезе:
30. 8. 2013, Филолошки факултет Универзитета у Београду, мастер:

„Савремене теорије књижевности и настава књижевности”

4. Научна област из које је стечено академско звање мастер:
Област филолошких наука – Наука о књижевности

III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

„Исповједни дискурс и роман позног модернизма (Иво Андрић, *Проклета авлија*; Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*; Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*; Борислав Пекић, *Ходочаиће Арсенија Његована*)”

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Докторска дисертација мр Јелене Тодоровић, „Исповједни дискурс и роман позног модернизма (Иво Андрић, *Проклета авлија*; Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*; Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*; Борислав Пекић, *Ходочаиће Арсенија Његована*)” има 152 стране. Садржај дисертације организован је у седам поглавља: „Увод” (1–5), „(Писана) исповијест” (5–30), „Посредована исповијест – Иво Андрић, *Проклета авлија*” (30–50), „Поништена исповијест – Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*” (30–76), „Пронађена исповијест – Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*” (76–113), „Аутентична исповијест – Борислав Пекић, *Ходочаиће Арсенија Његована*” (113–138), „Закључак” (138–145), са одговарајућим, посебно насловљеним потпоглављима. На крају дисертације (145–152) налази се попис цитиране литературе. Биографија ауторке налази се на 152. страни.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Предмет дисертације мр Јелене Тодоровић је исповедни дискурс у романима позног модернизма, почев од романа *Проклете авлије* Иве Андрића, преко романа *Прољећа Ивана Галеба* Владана Деснице и *Дервиш и смрт* Меше Селимовића до романа *Ходочаиће Арсенија Његована* Борислава Пекића. Истраживање полази од тезе да се испитивањем романа позног модернизма у српској књижевности у односу на дискурс исповести умногоме може осветлити проблематика комуникације, прозирности, истинитости, искрености, аутентичности, телеологије изговореног/написаног, перформативни и тесимонијални потенцијал исповести, с обзиром на то да се све наведене претпоставке у тим романима проблематизују, анализирају, али не укидају до краја. Докторска дисертација „Исповједни дискурс и роман позног модернизма (Иво Андрић, *Проклета авлија*; Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*; Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*; Борислав Пекић, *Ходочаиће Арсенија Његована*)” настала је са тежњом да се пре свега потврди релевантност исповједног дискурса у највреднијим романима позног модернизма у српској књижевности, њихов

разнолик и богат потенцијал и тако оствари нова перспектива тумачења изабраних, по свему класичних и репрезентативних дела српске језичке уметности друге половине 20. века.

У средишту истраживања су епистемолошки и комуникацијски потенцијал исповести на примерима великих српских романа позног модернизма. Докторандкиња Јелена Тодоровић је своје истраживање усмерила на испитивање условности реализације претпоставки исповедног дискурса у контексту позног модернизма, посветивши се изразитим чиниоцима тог односа, који варирају у изабраним романима, али се у основи сведе на неколико значајних, свима својствених тачака попут исповедања пред лицем смрти, проблема успостављања телеологије исповести, односа са другим и, коначно, односа према стварности. Докторска дисертација „Исповједни дискурс и роман позног модернизма (Иво Андрић, *Проклета авлија*; Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*; Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*; Борислав Пекић, *Ходочашће Арсенија Његована*)” структурирана је тако да се покаже не само развој исповести као жанра, него и да се укаже на постојање културе исповедања која је имала одсудну улогу у развијању модерне субјективности, па тако и романа, те да на одабраним романима позног модернизма у српској књижевности укаже на крајњи исход дуготрајног развојног процеса исповедног дискурса. Истраживање мср Јелене Тодоровић показало је како се и у контексту позног модернизма о исповести може говорити као о још увек релевантном медију у погледу спознајних, естетских, поетичких датости романа. Истраживање је имало и тај задатак да покуша да осветли питање ограничења домета исповедног дискурса у позном модернизму, односно да утврди и анализира како су та ограничења добијала спознајну и естетску улогу у романима позног модернизма у српској књижевности, али постајала важна и за разрешавање битних поетичких проблема. Докторандкиња Јелена Тодоровић утврдила је да исповест у позном модернизму нужно показује своју исцрпљеност, да су многе њене претпоставке, попут искренности и аутентичности, до крајњих граница модификоване и доведене готово до тачке дезинтеграције, али да су још увек делатни чиниоци при успостављању смисаоних упоришта романеских приповести, јер се ка њима непрестано тежи, макар и као недостижним идеалима. Те тежње се увелико одражавају и на структурне аспекте романа. Исповест зато у позном модернизму још увек има способност да буде носилац и смисаоних и структурних елемената романа.

Истраживање је, такође, показало да исповедни дискурс у роману позног модернизма, суочен са изазовношћу епистемолошких и комуникацијских захтева, има тенденцију да се преображава у друге типове дискурса. Реч је о дискурсима којима би требало да се превазиђе претерана загладаност у себе до које је модерни субјекат дошао у својим сталним, неухватљивим, турбулентним, дезинтегришућим, децентрираним и, условно, изнова конституишућим променама. То су пре свега митски и есејистички дискурс. Они исповедном субјекту омогућавају да проблеме спознаје и општења са другим реши својеврсном пречицом – тако што ће се препознати у општем искуству које је загарантовано тим типовима дискурса. Друга могућност решавања спознајних и проблема разумевања јесте транстекстуално подржавање утопије исповести, најчешће техником пронађеног рукописа. Истраживање мср Јелене Тодоровић показује да се исповест на крају може сасвим довести у питање, на пример, поступцима иронизације свих тежњи исповедног субјекта да се упостави као неупитан владар своје приповести. У том случају исповест своју релевантност „брани” још само тиме што њена структура опстаје као средство артикулисања проблема самоизражавања, али и даље

неупитних тежњи ка имагинарним вредностима, попут аутентичности, које се у контексту позног модернизма могу само сврстати у домен утопије.

Узимајући дисертацију мр Јелене Тодоровић „Исповједни дискурс и роман позног модернизма (Иво Андрић, *Проклета авлија*; Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*; Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*; Борислав Пекић, *Ходочашће Арсенија Његована*)” у целини, може се установити да је ауторкино истраживање засновано на: а) истраживању културе исповедања; б) анализи односа развоја исповедне традиције и рађања модерне субјективности, као основне претпоставке романа; в) анализи одабраних романа како би се показао широк распон модалитета остваривања исповедног дискурса у роману и г) анализи спознајних и комуникацијских потенцијала исповести у позном модернизму. Осим тога, ауторка је знатну пажњу посветила улози исповедног дискурса у посредовању важних смисаоних порука анализираних романа, њиховом естетском и поетичком лику.

После „Увода”, у делу „(Писана) исповест”, дефинисан је развојни пут исповести од антике, преко хришћанске до модерне исповести. Пажња је посебно посвећена трансформацији хришћанске исповести у вид аутобиографског приповедања које превазилази религијске оквире. У том погледу мр Јелена Тодоровић разматра улога исповести у рађању модерне субјективности и настоји да покаже како се модерни субјекат до 18. века у значајној мери успоставља управо захваљујући хришћанским самоиспитивачким активностима попут исповести, дакле, признања греха и покајања. Развој романа у 18. веку много дугује сусрету са интимистичким жанровима на граници фикције попут исповести. Ти жанрови роману доносе као основни критеријум истине интимно, појединачно искуство и удаљавају га од захтева подражавања природе. Исповедни тип приповедања својом усмереношћу на кривицу нарочито је посвећен огољавању интимае, па роман и најрадикалније усмерава ка појединачном искуству. Притом, окретањем интими посредством исповести, роман се не бави само осећањима појединца, него и његовом свешћу. Захваљујући таквим основама, роман се заснива као средство комуникације међу сличнима, што ће постати циљ и модерне исповести која више своје упориште не проналази у сфери вере и комуникације са божанском инстанцом. Због тога и модерни роман и исповест у основи имају исте тежње – спознају и самоспознају модерног субјекта и успостављање комуникације између тог субјекта и других субјективности. У поглављу се разматрају и кључне одлике исповести – проблематика телеолошког успостављања исповести, однос смрти и телеологије исповести, као и перформативни карактер исповести. Сагледавају се могућности проучавања исповедног дискурса у српској књижевности и показује како исповест своје место у српској књижевности налази рано, још са Доситејем, али да се њен пуни естетски потенцијал испољава тек у романима позног модернизма.

У поглављу „Посредована исповијест – Иво Андрић, *Проклета авлија*” ауторка је анализирала отклон од исповести као чина и избегавање његовог појављивања у тексту Андрићевог романа *Проклета авлија*. Показује како Андрићев роман нуди до извесне мере нов вид односа исповедног дискурса и романа. Исповедни дискурс се и на структурном и на метатекстуалном нивоу испоставља као недостатан медиј за посредовање важних истина. Иако овај роман има у основи негативан однос према исповести, исповедни дискурс се у роману актуализује у готово свим својим видовима – од баналног исповедања властите интимае пред неодговарајућом публиком, преко

исповести са testimонијалном вредношћу, до исповести као процеса истинске самоспознаје. У свим видовима исповест се показује као или несврховита у погледу спознаје и упостављања комуникације са другим или изразито опасна ако претендује на аутентичност. На примеру принудне исповести Андрић показује како исповест свој друштвени легитимитет парадоксално може добити само у својој најзвитоперенијој верзији. Анализом се показује како у Андрићевом роману исповест ипак чува позитиван предзнак, трансформишући се у митско искуство. Тако показује да исповедни субјекат, понирући у дубине властитог бића долази не само до самоспознаје него и препознавања у општем искуству, решавајући тако у спознајни и комуникацијски проблем исповести.

Поглавље „Поништена исповијест – Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*” бави се условима пределовања исповедне структуре пред изазовима радикалне дефабуларизације романа. Анализа показује да дефабуларизација увелико угрожава исповест са једне стране, али јој, са друге, пружа могућност да се реализује, ослањајући се на фабулативне трагове и тако преобрази у дискурсе који ће у Десничином романескном свету постати носиоци смисла, пре свега у есему. Због тога се у првом реду анализира однос исповести и есеме којом је исповест, иако представља структурну окосницу романа, умногоме потиснута. Анализом се показује да се Десница, за разлику од Андрића, не бави мањкавостима исповести и опасностима од исповедања, него допушта да се у односу сталне конкуренције са есејом сама укаже превазиђеност исповедног комуникацијског и спознајног обрасца. Исповест, наиме, сувише редукује и комуникацијски и епистемолошки учинак самоиспитивања удубљујући се у интимне садржаје, док есема, такође полазећи, од интимне сфере увек стреми ка универзалном искуству. Због тога Десници, онако као Андрићу мит, есема служи за превазилажења ограничења исповести, која се не могу уклопити у њихове поетичке визије. Десница се притом поиграва процесом грађења и дезинтеграције исповедне структуре у свом роману, ослањајући се преваходно на потенцирање специфичног третмана времена, тако што селективно временски реконструише прошлост и напушта реконструкцију на местима где би требало да се у потпуности оствари исповест у свом класичном виду. Иако готово потпуно поништава важна наративна и смисаона упоришта исповести – фабулу, временски концепт, спознајни потенцијал, Десница показује и како је самоиспитивање и окретање дубинама интима неопходан први корак ка спознајама универзалног карактера.

Поглавље „Пронађена исповест – Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*” најобимнији је део дисертације мр Јелене Годоровић, има ли се на уму на чињеница да је тај роман једино од изабраних дела структуриран као исповест од почетка до краја, и то готово сасвим у класичном виду телеолошки устројене исповести. Како је однос исповести и смрти у том роману најизраженији, посебно потпоглавље је посвећено назначеном односу. У њему се показује на који начин је ритам исповедања обележен смрћу, односно апострофира како се преображај исповедног субјекта у *Дервишу*... дешава управо у односу на извесност смрти. Исповедање је зато условљено деловањем животних нагона и нагона смрти. Тај наративни концепт анализиран је позивањем на наративне теорије Питера Брукса, при чему се испоставља да је питање кривице (шта је исповедни субјект згрешио?), као стајаће место традиционалног концепта исповести у Селимовићевом делу „решено” тако да се кривица не смешта у домен делања него бивања, те тиме трансформисано у питање шта исповедни субјект заправо јесте. С обзиром да је такав концепт кривице деструктиван према исповедном субјекту, он се наративно штити различитим техникама прикривања и откривања, чувајући свој наративни ауторитет, што структурно умногоме обележава Селимовићев роман.

Питање кривице отвара и питања искрености и аутентичности. Показује се парадоксалност Селимовићевог јунака у погледу аутентичности – када је, коначно, освоји за себе, он спознаје да му је она недостижна у домену друштвеног, односно јавног живота, те да друштвено аутентичан идентитет који је он спознао неминовно води ка удаљавању од личне аутентичности. Једно потпоглавље је посвећено и теми писања, и то у односу на комуникацијске изазове исповести. Анализа упућује на то да Селимовићев јунак, градећи своју исповест као антиутопију у погледу традиционалних комуникацијских тежњи исповести, ипак, оставља простор за комуникацију управо одбијајући да посегне за тематизовањем комуникацијских питања, чиме би извесно морао посведочити немоћи исповести да посредује у разумевању међу људима. Како би то требало бити њена сврха, довела би се у питање сврха било какве исповедне делатности. На крају се указује на то да Селимовић структуром свога романа подржава надања свога јунака, и то тако што, прибегавши техници пронађеног рукописа, допушта да се сврха исповести транстекстуално оствари.

У поглављу „Аутентична исповест – Борислав Пекић, *Ходочашће Арсенија Његована*” анализирају се крајње границе исповедног дискурса и, рекло би се, имајући на уму претходно речено, готово савим исцрпљен епистемолошки и комуникацијски потенцијал исповедног процеса. Истиче се како Пекић исповести даје карикатуралан карактер наглашавајући сва њена слаба места, пре свега проблематичан однос према стварности. Негирајући стварност и радикално се окрећући себи, исповест гаји илузорну наду да ће њен смисао непротивречно бити прихваћен у стварности. Анализом Пекићевог романа истиче се јаловост таквих тежњи исповести и у погледу самоспознаје и спознаје, али и комуникацијских настојања. Концепт аутентичности код Пекића зато добија сасвим иронично значење. Аутентичност исповедног субјекта у додиру са стварношћу бива лако подривена. Испоставља се, наиме, она да је само варка којом се изнутра чува структура исповести, али без моћи да исповедном процесу подари неопходни смисао. Анализа Пекићевог романа се завршава увидима да Пекић не иронизује само исповедни процес по себи, него и чињеницу да је модерни роман, крећући се у својим променама радикално ка питањима категорије субјективности и окрећући се од приказивања стварности, занемарио спознајни редуccionизам таквог поступања.

У „Закључку” мср Јелена Тодоровић сумира резултате својих истраживања тако што сажето даје хронолошки преглед поглавља, истичући кључна тежишта анализе сваког романа појединачно. Ауторка још једном наглашава изазовност положаја исповести у контексту поетике позног модернизма, али и чињеницу да се претпоставке исповедног процеса нигде у изабраним романима позног модернизма у српској књижевности не укидају до краја, те да се на ивици постхуманистичког света чува утопија исповести као утопија апсолуте самоспознаје, односно спознаје и апсолутне комуникације.

VI Списак научних и стручних радова који су објављени или прихваћени за објављивање на основу резултата истраживања у оквиру рада на докторској дисертацији:

1. „Кривоклетство као проклетство исповијести: проблем истине у књижевности из перспективе постмодернистичке исповијести”, *Култура*, бр. 143, 2014: 149–167.
2. „Прича, живот и најпослије смрт: наратологија Питера Брукса и читање романа *Дервиш и смрт* Меше Селимовића и *Прољећа Ивана Галеба* Владана Деснице”, *Савремена проучавања језика и књижевности*: зборник радова са VI научног скупа младих филолога Србије, одржаног 22. марта

2014. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, књ. 2, ур. Маја Анђелковић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015: 145–154.

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Докторска дисертација мср Јелене Тодоровић „Исповједни дискурс и роман позног модернизма (Иво Андрић, *Проклета авлија*; Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*; Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*; Борислав Пекић, *Ходочашће Арсенија Његована*)” потврђује важну улогу исповедног дискурса у успостављању спознајних, естетских и поетичких датости анализираних романа. Дисертација, такође, показује да се анализом исповедног дискурса прецизније могу осветлити смисаона и структурна тежишта одабраних дела. Анализа и тумачење доказују оправданост тезе да исповедни дискурс представља релевантан показатељ епистемолошких и комуникацијских тежњи романа у позном модернизму.

Исповест је неодвојиви део историје модерне субјективности. Свој естетски и спознајни потенцијал исповест доживљава тек у роману. Подробном анализом начина остваривања у роману позног модернизма у српској књижевности исповедни тип дискурса показује се као изразито комплексан и због тога неопходан за разумевање како самих услова и претпоставки његовог опстанка у модернистичком романескном проседеу, тако и кључних смисаоних упоришта тумачених романа. У романима Иве Андрић, Владана Деснице, Меше Селимовића и Борислава Пекића исповедни дискурс испољава се на различите начине, и када је реч о уско схваћеним техничким жанровским решењима, једнако као и када исповедни дискурс бива у уској вези са смислом који се сугерише свеукупношћу романескног света. Исповест може бити мање или више саставни део приповедног поступка али и спознајне природе самог романима. Најчешће се она јавља у саодносу са другим облицима приповедања, било да се надмеће са њима или да је у хармоничној коегзистенцији, осим у Селимовићевом роману *Дервиш и смрт*, где је у потпуности остварена. У свим случајевима је стављена у „тешку позицију” из које треба да докаже своју спознајну и комуникацијску моћ, иако се и смисаоно и наративно доводи у питање. Исповедни дискурс се због тога на тренутке показује као истрошен и превазиђен у приповедању карактеристичном за модерна времена, али у крајњем исходу успева да одбрани своју позицију у роману било тако што се трансформише у друге видове дискурса – митски или есејистички дискурс – било да свој смисао заснива транстекстуално. Чак и када се до крајности иронишују претпоставке исповести опстају као средство и начин анализе проблематичног односа појединца и стварности, али о односа романа према стварности.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА НАПОМЕНА:

Аналитичко читање одабраних класичних романа позног модернизма представља интерпретативни изазов с обзиром на чињеницу да су ти романи свестрано тумачени, те да остаје сужен простор за нове увиде. Докторска дисертација „Исповједни дискурс и роман позног

модернизма (Иво Андрић, *Проклета авлија*; Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*; Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*; Борислав Пекић, *Ходочаиће Арсенија Његована*)” мср Јелене Н. Тодоровић одговара том изазову, уважавајући многа релевантна претходна читања, али настојећи да понуди бар за нијансу нову перспективу у разумевању тумачених класичних романа српске књижевности. То се могло постићи једино помним посматрањем услова и начина остваривања исповедног дискурса у датим делима. Докторандкиња Јелена Н. Тодоровић стога се, нужно, морала одредити за методолошки плурализам, имајући на уму и природу приповедних поетика одабраних писаца, комплексност структурних и смисаоних чинилаца њиховог приповедања, али и општих одлика исповести и напетости односа исповедног дискурса и позног модернизма. Аналитичка разматрања понуђена у дисертацији „Исповједни дискурс и роман позног модернизма (Иво Андрић, *Проклета авлија*; Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*; Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*; Борислав Пекић, *Ходочаиће Арсенија Његована*)” усаглашена су са прегледно изложеним наратолошким, структуралистичким и постструктуралистичким књижевнотеоријским постулатима који чине да предочено тумачење постане и уверљиво и прихватљиво у мери у којој наука о књижевности то допушта.

IX ПРЕДЛОГ:

На основу укупне оцене дисертације, комисија предлаже:

Имајући на уму све претходно речено и сматрајући да је докторска дисертација „Исповједни дискурс и роман позног модернизма (Иво Андрић, *Проклета авлија*; Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*; Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*; Борислав Пекић, *Ходочаиће Арсенија Његована*)” мср Јелене Тодоровић урађена на начин близак природи тумачених дела, са уважавањем методолошких захтева које је потребно испунити при изради академског рада датог нивоа и врсте, а подразумевајући да је по природи ствари интерпретација предметног опуса неисцрпна, Комисија позива докторандкињу на усмену одбрану тезе.

др Михајло Пантић, редовни професор

др Мина Ђурић, доцент

др Марко Аврамовић, научни сарадник

Београд, 17. март 2022.

